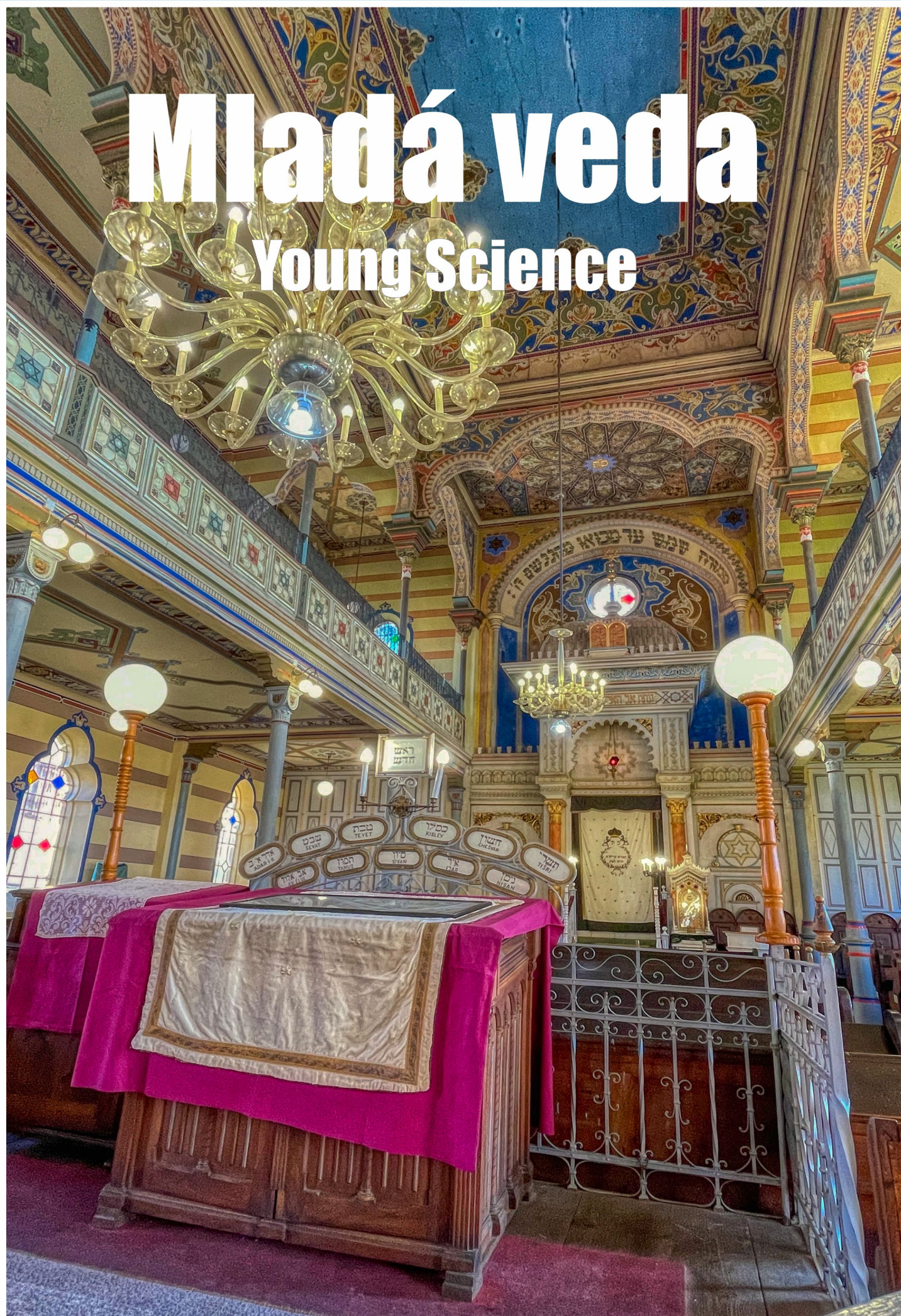

Mladá veda

Young Science

Mladá veda

Young Science

MEDZINÁRODNÝ VEDECKÝ ČASOPIS MLADÁ VEDA / YOUNG SCIENCE

Číslo 3, ročník 9., vydané v októbri 2021

ISSN 1339-3189

Kontakt: info@mladaveda.sk, tel.: +421 908 546 716, www.mladaveda.sk

Fotografia na obálke: Ortodoxná synagóga v Prešove. © Branislav A. Švorc, foto.branisko.at

REDAKČNÁ RADA

doc. Ing. Peter Adamišín, PhD. (Katedra environmentálneho manažmentu, Prešovská univerzita, Prešov)

doc. Dr. Pavel Chromý, PhD. (Katedra sociálnej geografie a regionálneho rozvoje, Univerzita Karlova, Praha)

prof. Dr. Paul Robert Magocsi (Chair of Ukrainian Studies, University of Toronto; Royal Society of Canada)

Ing. Lucia Mikušová, PhD. (Ústav biochémie, výživy a ochrany zdravia, Slovenská technická univerzita, Bratislava)

doc. Ing. Peter Skok, CSc. (Ekomos s. r. o., Prešov)

prof. Ing. Róbert Štefko, Ph.D. (Katedra marketingu a medzinárodného obchodu, Prešovská univerzita, Prešov)

prof. PhDr. Peter Švorc, CSc., predseda (Inštitút histórie, Prešovská univerzita, Prešov)

doc. Ing. Petr Tománek, CSc. (Katedra verejnej ekonomiky, Vysoká škola báňská - Technická univerzita, Ostrava)

REDAKCIA

Mgr. Branislav A. Švorc, PhD., šéfredaktor (Vydavateľstvo UNIVERSUM, Prešov)

PhDr. Magdaléna Keresztesová, PhD. (Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF, Nitra)

Mgr. Martin Hajduk, PhD. (Inštitút histórie, Prešovská univerzita, Prešov)

RNDr. Richard Nikischer, Ph.D. (Ministerstvo pro místní rozvoj ČR, Praha)

PhDr. Veronika Trstianska, PhD. (Ústav stredoeurópskych jazykov a kultúr FSŠ UKF, Nitra)

Mgr. Veronika Zuskáčová (Geografický ústav, Masarykova univerzita, Brno)

VYDAVATEĽ

Vydavateľstvo UNIVERSUM, spol. s r. o.

www.universum-eu.sk

Javorinská 26, 080 01 Prešov

Slovenská republika

© Mladá veda / Young Science. Akékoľvek šírenie a rozmnožovanie textu, fotografií, údajov a iných informácií je možné len s písomným povolením redakcie.

BIOGEOGRAFICKÁ ANALÝZA DREVÍN PRI PRÍCESTNÝCH KRÍŽOCH V OKRESE VRANOV NAD TOPLŤOU

BIOGEOGRAPHIC ANALYSIS OF WOODY PLANTS AT CROSSES IN THE DISTRICT
VRANOV NAD TOPLŤOU

Juliana Krokusová, Štefánia Urbanová¹

Juliana Krokusová pôsobí ako odborný asistent na Katedre geografie a aplikovanej geoinformatiky Prešovskej univerzity. Vo svojej vedecko-výskumnej práci sa venuje predovšetkým antropogénnej geomorfológii, skúma banské a priemyselné formy reliéfu a ich vplyv na životné prostredie. Vo svojom výskume sa zameriava aj na vybrané antropogénne formy reliéfu v kultúrnej krajine. Štefánia Urbanová je absolventkou Prešovskej univerzity v Prešove Fakulty humanitných a prírodných vied. Počas štúdia na Katedre geografie a aplikovanej geoinformatiky svoj výskum sústredila na analýzu drevín pri objektoch drobnej sakrálnej architektúry.

Juliana Krokusová works as a special assistant at the Department of Geography and Applied Geoinformatics of the University of Prešov. Her scientific research work is dedicated especially to anthropogenic geomorphology, it examines mining and industrial forms of relief and it's influence on the environment. His research also focuses on selected anthropogenic relief forms in the cultural landscape. Štefánia Urbanová is a graduate of the University of Prešov in Prešov, of the Faculty of Humanites and Natural Sciences. During her study at the Department of Geography and Applied Geoinformatics, her research was focused on the analysis of woody plants in small sacral architectures.

Abstract

The aim of this work was to create a biogeographic analysis of woody plants near the road crosses in the district of Vranov nad Topľou. Road crosses are an element of small sacral architectures that together with woody plants form an integral part of the cultural landscape and the memory of the place. It is important to refer on the connection and the symbolism of trees with a certain object with which they are situated. This article brings a conceptual look on the connections, functional and symbolic bonds between woody plants and elements of the small sacral architectures. When writing this article, we used methods of terrain research aimed on the gathering of quantitative and qualitative parameters of small plants near the

1 Adresa pracoviska: RNDr. Juliana Krokusová, PhD., ORCID 0000-0003-3695-7026, Mgr. Štefánia Urbanová, Katedra geografie a aplikovanej geoinformatiky, Fakulta humanitných a prírodných vied, Prešovská univerzita, 17. novembra 1, 080 01 Prešov
E-mail: juliana.krokusova@gmail.com, stefania.urbanova@mail.unipo.sk

objects of DSA, as well as descriptive methods to characterize the historic development and the construction in chosen small sacral monuments. When evaluating the health condition of small plants, we used Arboristic standard 3 – assessment of the condition of trees, as a qualitative base. The obtained data are summarised in clear tables, diagrams and map outputs created using computer software MS Excel and QGIS. Detailed photo documentation completes the overall picture of the research issue.

Key words: roadside cross, small sacral architecture, trees, cultural landscape

Abstrakt

Cieľom príspevku bolo vytvoriť biogeografický rozbor drevín v blízkosti prícestných krížov v okrese Vranov nad Topľou. Prícestné kríže patria k prvkom drobnej sakrálnej architektúry, ktoré tvoria spolu s drevinami integrálnu súčasť kultúrnej krajiny a pamäte miesta. Je dôležité poukázať na prepojenie a symboliku stromov s daným objektom, v blízkosti ktorého sa nachádzajú. Článok prináša komplexný pohľad na spojitosť, funkčné a symbolické väzby medzi drevinami a prvkami drobnej sakrálnej architektúry. Pri písaní článku sme využívali metódy terénneho výskumu zamerané na získavanie kvantitatívnych aj kvalitatívnych parametrov drevín v blízkosti objektov DSA, a tiež opisnú metódu na charakteristiku historického vývoja a výstavby vybraných drobných sakrálnych pamiatok. Pri hodnotení zdravotného stavu dreviny sme využívali ako kvalitatívny podklad Arboristický štandard 3 - hodnotenia stavu stromov. Získané údaje sú zosumarizované v prehľadných tabuľkách, schémam a mapových výstupoch vytvorených prostredníctvom počítačových softvérov MS Excel a QGIS. Podrobná fotodokumentácia dotvára celkový obraz skúmanej problematiky.

Kľúčové slová: prícestný kríž, drobná sakrálna architektúra, dreviny, kultúrna krajina

Úvod

Obraz krajiny dotvárajú prvky drobnej sakrálnej architektúry. Takéto objekty sú zastúpené vo veľkom počte v každom regióne Slovenska a výnimkou nie je ani okres Vranov nad Topľou. Prícestných krížov a kaplniek sa v skúmanom území nachádza hneď niekoľko. Tieto objekty sú neoddeliteľnou súčasťou kultúrnej krajiny a vo významnej miere dotvárajú jej obraz. Často sa v krajine vyskytujú v spojitosti s drevinami, ktoré vytvárajú symbolickú i funkčnú väzbu, a práve táto problematika je výskumne, vedecky aj publikačne podhodnotená.

Nájsť na území skúmaného okresu Vranov nad Topľou prvky drobnej sakrálnej architektúry nebolo raritou, nakoľko je religiozita v tomto okrese vysoká a obyvatelia obcí už od dávnych čias považovali tieto objekty za prejav ich vďačnosti a modlitieb k Bohu, a preto sú prítomné takmer vo všetkých katastrálnych územiach 68 obcí Vranovského okresu. Objekty drobnej sakrálnej architektúry sú úzko späté so spomienkami a identitou tunajších obyvateľov a predstavujú pre nich miesto rozjímania, modlitieb a duchovnej očisty. V praktickom význame najmä v minulosti slúžili ako orientačné body, nakoľko i ich umiestnenie súviselo s výskytom dôležitých križovatiek či obchodných ciest. Veľká časť prvkov drobnej sakrálnej architektúry sa v priebehu histórie situovala v prírodnej krajine k nejakému stálemu prírodnému objektu, najčastejšie k mohutným stromom, ktoré poskytovali okrem iného príjemné prostredie pre oddych v tieni.

Teoretické východiská

Sakrálné objekty sú od nepamäti chápané ako prejav spirituálneho a náboženského presvedčenia ľudí, pre ktorých majú symbolický význam. Najčastejšie umiestňované drobné sakrálné pamiatky sú kríže, Božie muky a kaplnky, nakoľko krajina, v ktorej žije človek je preňho nie len miestom existencie, ale je i nositeľkou jeho duchovného vnímania (Kleinová, Tóth 2018). Drobné sakrálné stavby sú špecifické nie len svojou historickou a výpovednou hodnotou, ale predstavujú aj zaujímavé duchovné miesta, ktoré sú nositeľmi historickej pamäti spojenej s emocionálnym nábojom a energiou, a v neposlednom rade majú i významný krajinnotvorný význam. Jedná sa o kultúrne objekty a pamiatky, ktoré častokrát odzrkadľujú ľudské osudy a sú dôkazom myslenia a filozofických predstáv spoločnosti i jednotlivca (Buganová 2005). Tieto významné historické a architektonické pamiatky sú nositeľmi duchovnej vyspelosti národa i jeho umeleckej podstaty. Ich vznik je spojený s prejavmi náboženského správania, vyznávania a šírenia jeho učenia či vzdávania úcty Bohu alebo inému božstvu (Kvasnicová, Polomová 2008).

Funkcia	Využitie
spomienková	individuálna alebo kolektívna pamiatka na udalosť, pietne miesto, miesto zmierenia
d'akovná	poďakovanie
ochranná	ochrana pred nešťastím, inými pohromami, nečistými silami, zastavenie na modlitbu, odpočinok v tieni stromov
nábožensko-kultová	prejav viery a zbožnosti (pútnické miesto)
orientačná	orientačné body
hraničná	vymedzenie hranice a pomedzia, vyznačenie prírodnej-umelej, politickej, kultúrnej, etnickej hranice ...
komunikačná	cestná, vodná, symbolická, vizuálna, obrazová komunikácia

Tabuľka 1 - Funkcie drobných sakrálnych pamiatok

Zdroj: Vošková a kol. 2014

Už v období staroveku bola výstavba krížov či Božích múk rozšírená. Stavali sa predovšetkým na križovatkách ciest a popraviškových, na stromoch sa objavovali sochy svätcov a obrázky ako prejav pohanského uctievanie stromov (Hájek, Bukačová 2001). Zámerné budovanie sakrálnych pamiatok začalo v 10. až 11. storočí s cieľom šíriť kresťanskú vieru medzi obyvateľmi. Okrem veľkých sakrálnych stavieb - kostolov, sa postupom času pristupovalo k stavaniu i menších stavbičiek. Od druhej polovice 14. storočia sa už stretávame so zmienkou o farských kostoloch, v mnohých prípadoch pretrvávajúcích dodnes (Buganová 2005). Avšak, najvýznamnejším obdobím vzniku veľkého množstva drobných sakrálnych pamiatok bolo 17. až 18. storočie a funkciu výtvarného umenia v liturgii zdôraznil Tridentský koncil. Po potlačení protihabsburgského povstania Františka II. Rákocziho sa vytvorili priaznivejšie podmienky pre exteriérové sakrálné umenie, ktoré postupne prispelo k rekonštrukcii krajiny (Hájek, Bukačová 2001). Príchod industrializmu znamenal podľa

Wencelovej (2006) veľké straty na existencii značného množstva sakrálnych pamiatok, predovšetkým drobných sakrálnych objektov vyrobených z dreva. Ľudia ničili sochy svätcov, devastovali mariánske stĺpy a iné náboženské pamiatky. Následne však v ďalšom období prišla éra akéhosi znovuzrodenia kultu. V súčasnosti plní historickú úlohu kultúrnej krajiny najmä sprievodná zeleň, stromoradia, aleje a solitérne stromy v blízkosti sakrálnej architektúry, pri Božích mukách, cintorínoch, krížových cestách, sochách svätcov, prícestných krížoch a podobne (Hájek, Bukačová 2001).

Drobné sakrálné pamiatky možno rozdeliť do skupín na základe viacerých hľadísk. Najčastejším a zároveň i najľahším hľadiskom je použitý materiál, resp. materiálové hľadisko, ktoré je hmotné, a preto poskytuje poznatky o historickom vývoji, krajinných podmienkach, údržbe a konzervácii daného objektu (Soukup 2016).

Kríže

Kríž, označovaný aj ako krucifix, pochádza z latinského slova *crux*-kríž. Tento kresťanský symbol prinášajúci vykupiteľskú cestu a spásu Ježiša Krista, Syna Božieho, je dôležitou a neodmysliteľnou súčasťou kultúrneho dedičstva (Felberová 2003).

Avšak počiatky vzniku a využívania krížov siahajú do ďalekej minulosti. V období staroveku, a predovšetkým za vlády Rímskej ríše, sa kríž využíval ako nástroj ku krutej a bolestivej smrti. Na takýchto krížoch sa často nachádzali aj tabuľky s nápisom či textom o vine odsúdeného a výnimkou nebolo ani to, že si ho trestanec musel sám priniesť na miesto popravy. Práve takýmto spôsobom bola zrealizovaná i poprava Ježiša Krista, ktorý musel niesť na svojich pleciach kríž s tabuľkou obsahujúcou písmená INRI, čo v preklade z latinčiny znamená *Iesus Nazarenus Rex Iudaeorum*, teda Ježiš Nazaretský, kráľ židovský. Práve vďaka udalostiam krížovej cesty a umučenia Ježiša Krista sa stal kríž najfrekvencovanejším symbolom kresťanstva, znamením spásy i kľúčovým teologickým pojmom v Cirkvi (Rulíšek 2005).

Od pradávna predstavuje kríž pravouhlé spojenie horizontálneho brvna a zvislého kola ako symbol spojenia neba a zeme, raja a pekla, vody a ohňa. Na základe dĺžky či uloženia brvna sa rozlišuje viacero typov krížov:

- latinský- predĺžené zvislé rameno,
- grécky- rovnoramenný,
- egyptský- v tvare veľkého písmena T,
- ondrejský- so šikmo položenými brvnami,
- patriarchálny- dve priečne brvná s predĺženým dolným brvnom,
- pápežský- tri priečne brvná s najdlhším spodným brvnom,
- vidlicový- v tvare písmena Y a iné (Mráz, Trojan 1990).

Z hľadiska použitého materiálu na výstavbu sa kríže delia na:

- drevené kríže - drevo ako stavebný materiál sa využívalo predovšetkým z dôvodu dobrej dostupnosti, lacnej ceny či jednoduchého opracovania. Samotný Kristus bol ukrižovaný na drevenom kríži, preto Cirkev dávala drevu častokrát prednosť pred kameňom, aby zachovala autenticnosť umučenia (Psota a kol. 2009),

- kamenné kríže - najčastejším kamenným materiálom je žula alebo pieskovec. Novšie kríže majú okrem samotného korpusu aj základňu, podstavec a v niektorých prípadoch aj nadstavec, na ktorom sa nachádza samotný kríž. Podstavec a nadstavec je často zdobený rámovaním a sú v nich vytesané alebo na tabuli pripevnené iniciály, letopočet alebo grafický symbol (Milichovský 2016),
- kovové kríže - do tejto kategórie patria liatinové alebo kované krucifixy. Líšia sa svojou veľkosťou, tvarom, výškou podstavca alebo výzdobou (Milichovský 2016).

Obrázok - 1 a, b, c Drevený, kamenný a kovový kríž v obciach Vranovského okresu

Zdroj: terénny výskum 2020/2021

Najčastejšie umiestňovanie krížov bolo v minulosti najmä na križovatkách frekventovaných ciest ako upozornenie a signalizácia miesta, kde sa stretáva smrť so životom, či kde sa stretávajú nadpozemské bytosti. Postupom času sa príčiny vzniku krížov menili, začali sa stavať na pamiatku bitiek alebo výnimočných pamätných udalostí, tiež ako spomienka na zdevastované kláštory či kostoly až po súčasnú dobu, kde výskyt kríža symbolizuje miesto posledného odpočinku zosnulého (Jurinec 2011).

Symbolika vybraných stromov

Dreviny sa považovali za najsilnejšie a najrozšírenejšie symboly ľudstva, keďže staré národy pripisovali stromom božskú energiu a stromy pre nich predstavovali bohom darovaný život a ľudia k nim mali blízky emocionálny vzťah. Listnaté stromy boli symbolom znovuzrodenia života a premáhania smrti, pretože každoročne obnovovali svoje lístie (Staviarsky 2006). Bugarová (2005) považuje prístenné kríže za najviac vyzdobované drobné sakrálné pamiatky, na ktorých sa umiestňujú rôzne kvety, zeleň, vence a halúzky ako znak úcty. Na druhej strane sa v čase pôstu pred Veľkou nocou, nielen kríže, ale aj ostatné drobné sakrálné pamiatky stávajú symbolmi smútku na utrpení Ježiša Krista a ich výzdoba sa odstraňuje. Výzdoba drobných sakrálnych objektov potvrdzuje záujem a úctu kresťanov k svojmu náboženstvu a predstavuje i dôkaz, že ľudstvo nezabudlo na význam týchto pamiatok. Z hľadiska výskytu

pri drobných sakrálnych pamiatkach prevažujú listnaté stromy, najmä lipy, ktoré boli veľmi oceňované tunajšími obyvateľmi. Lipám sa prisudzovala ochranná sila pred pôsobením démonov, ochrana pred udretím blesku a jej drevo sa označovalo za sväté, pretože často slúžilo na vyrezávanie sošiek svätých (Buganová 2005). Ihličnaté stromy sa začali vysádzať až v medzivojnovom období ako symbol nesmrteľnosti, keďže si zachovávali vždyzelené sfarbenie. Rozšírenie ich výsadby súviselo i s jednoduchou a nenáročnou starostlivosťou o ihličnany. Najrozšírenejšími druhmi v našich zemepisných šírkach sú smreký obyčajný, jedle biele, smrekovce opadavé, borovice, tuje západné či tisy obyčajné (Buganová 2005).

Názov stromu	Symbolické vlastnosti	Účinky
čerešňa (<i>Prunus sp.</i>)	láskyplnosť, nežnosť	dodanie energie
dub (<i>Quercus sp.</i>)	sila, sebadôvera, dlhovekosť	premýšľanie nad sebou samým
buk (<i>Fagus sp.</i>)	cieľavedomosť, odvaha	pohlcuje bolesti hlavy
borovica (<i>Pinus sp.</i>)	schopnosť prispôbiť sa, duševná rovnováha	posilňuje pľúca a dodáva životnú energiu
breza (<i>Betula sp.</i>)	nádej, inšpirácia, čistota	odstránenie úzkostí, depresií
jablň (<i>Malus sp.</i>)	plodnosť, srdečnosť	schopnosť presadiť sa
jaseň (<i>Fraxinus sp.</i>)	majestátnosť, opora	podporuje funkcie pečene, zmierňuje horúčku
javor (<i>Acer sp.</i>)	energia, ctižiadostivosť	nájdenie rovnováhy
jedľa (<i>Abies sp.</i>)	svedomitosť, dôstojnosť	prekrvenie tela, urýchľuje hojenie rán
lipa (<i>Tilia sp.</i>)	mier, láska	návrat sily a energie
orech (<i>Juglans sp.</i>)	pravdovravnosť, odvaha	získanie vnútornej slobody
orgován (<i>Syringa sp.</i>)	duchovná čistota	ochrana pred zlými myšlienkami
pagaštan (<i>Aesculus sp.</i>)	sebaistota, húževnatosť	emocionálna náklonnosť
smrek (<i>Picea sp.</i>)	nezávislosť	čistenie ľudskej aury
tis (<i>Taxus sp.</i>)	rozhodnosť, dlhovekosť	ochrana pred temnými vplyvmi
topoľ (<i>Populus sp.</i>)	učenlivosť	pomoc pri učení
vŕba (<i>Salix sp.</i>)	súcit, pochopenie, melanchólia	posilnenie pocitu zodpovednosti

Tabuľka 2 - Symbolické vlastnosti a účinky vybraných drevín

Zdroj: sumarizácia a vlastné spracovanie 2021

Okrem dominantných drevín sa v blízkosti drobných sakrálnych objektov umiestňovali i rozličné rastliny, ktoré boli odpradáva symbolom všetkého živého. Kvety boli považované za nositeľov šťastia, nádeje a radosti v rodine. Najfrekvencovanejším kvetom bola ruža, ktorá symbolizovala preliatie Kristovej krvi a vyjadrovala plodnosť a lásku. Symbol panenskej

čistej lásky Nepoškvrnenej Panny Márie niesla ľalia. Na jar rozšírené tulipány zase symbolizovali večný život a vinič bol typickým znakom samotného Ježiša Krista (Staviarsky 2006).

Dreviny nemali len symbolickú a estetickú úlohu, ale mali využitie aj z praktického hľadiska. Jednak prirodzene označovali umiestnenie drobnej sakrálnej stavby, ale poskytovali pútnikom príjemné miesto v tieni a ochranu pred vetrom a dažďom, kde mohli dôvernejšie vyjadriť svoje modlitby (Buganová 2005).

Vymedzenie skúmaného územia

Okres Vranov nad Topľou leží na severovýchode Prešovského kraja s rozlohou 769 km² a podľa administratívneho členenia ho tvorí 68 obcí, z ktorých dve majú štatút mesta, a to Vranov nad Topľou a Hanušovce nad Topľou. Okres susedí zo severu s okresom Stropkov, z juhu s Trebišovom, z východu s okresmi Michalovce a Humenné, zo západu s okresmi Prešov a Košice (Anonym 2002). Svojou rozlohou patrí medzi väčšie okresy Slovenska, keďže má o 150 km² viac ako priemerný okres. Čiastočne sa rozprestiera na Východoslovenskej nížine a v Karpatoch. Najvyšší bod územia predstavuje Šimonka nachádzajúca sa v Slanských vrchoch s nadmorskou výškou 192 m n. m. a najnižší bod okresu sa nachádza v katastri obce Nižný Hrušov pri výtokú Ondavy s hodnotou 105 m n. m.

Geografická poloha okresu Vranov nad Topľou je činiteľom pre vznik rozmanitej a zaujímavej prírody. Prírodné pomery sa teda v tomto okrese líšia podľa reliéfu, ktorý na dané územie zasahuje. Na juhu sa rozprestiera Východoslovenská nížina, ktorá je výrazne odlišná ako reliéf Slanských vrchov nachádzajúcich sa vo východnej časti okresu. Na severozápade sa rozprestierajú najmä pahorkatiny Nízkych Beskýd.

Vývoj okresu Vranov nad Topľou prešiel počas histórie viacerými etapami a o jeho územie súperilo viacero významných rodov. Od 13. storočia bola podstatná časť okresu priradená k Zemplínskej stolici, v ktorej zotrvala až do roku 1848. Neskôr patrilo toto územie pod Zemplínsku župu až do roku 1922. Výnimkou bola dnešná západná časť okresu s obcami Bystré, Hermanovce nad Topľou, Hanušovce nad Topľou, Medzianky, Radvanovce, Pavlovce, Babie a Vlača, ktoré patrili pod správu Šarišskej stolice, neskôr župy.

Po vzniku prvej Československej republiky sa v roku 1923 okres Vranov nad Topľou vyformoval do podobnej štruktúry, akú má aj v súčasnosti. Rozdiely boli len v priradení, resp. odobratí niektorých obcí. V takejto štruktúre Vranovský okres pretrvával až do roku 1960, kedy úplne zanikol a jeho územné celky sa rozdelili medzi Michalovský okres, Prešovský okres a okres Humenné. V roku 1968 však okres Vranov nad Topľou vznikol opäť a v súčasnosti ho tvorí už vyššie spomínaných 68 obcí (Kónya a kol. 2014).

Dáta a metodika práce

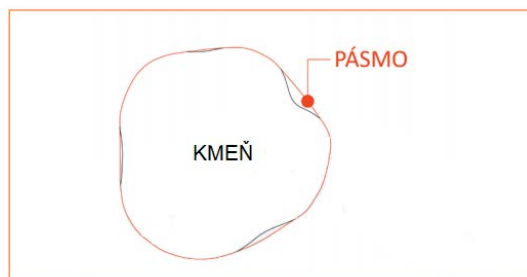
Lokalizácia drobných sakrálnych objektov v katastroch jednotlivých obcí okresu Vranov nad Topľou prebiehala buď na základe vopred zistených informácií o danom objekte alebo priamym terénnym výskumom, čo bol aj častejší prípad zisťovania potrebných parametrov súvisiacich s drobným sakrálnym objektom alebo s drevinou nachádzajúcou sa v jeho blízkosti. Určovanie typu drobnej sakrálnej pamiatky prebiehalo na základe teoretických poznatkov a parametre drevín boli zisťované priamymi meraniami.

Na zisťovanie a určovanie výšky, obvodu kmeňa či veku drevín existuje viacero dendrologických a arboristických metód zaoberajúcich sa hodnotením stavu stromov, no vzhľadom na obmedzené pomôcky sa v niektorých prípadoch využívali orientačné metódy.

Obvod kmeňa

V prípade zisťovania obvodu kmeňa sa pri terénnom výskume využívalo priame meranie kmeňa drevín s použitím pásovej miery, resp. obvodového pásma. Hodnoty sa určovali s presnosťou na centimetre a dané meranie sa realizovalo vo výške 1,3 m nad úrovňou terénu (približne vo výške hrudníka osoby vykonávajúcej meranie) kolmo na os kmeňa stromu.

Paganová a kol. (2019) v upravenom arboristickom štandarde uvádzajú, že ak sa v danej výške vyskytujú na kmeni nejaké nerovnosti v podobe hrčiek, výrastkov či poranení stromu, meranie prebieha nad alebo pod danou nerovnosťou.

Obrázok 2 - Metóda merania obvodu kmeňa obvodovým pásmom

Zdroj: Arboristický štandard, 2019

Výška stromu

Výška stromu sa zisťuje priamym meraním s využitím výškomera, resp. prístrojového zariadenia s presnosťou na metre a predstavuje vzdialenosť medzi päťou a vrcholom koruny (Paganová a kol. 2019). V prípade určovania výšky stromu počas terénneho výskumu sa pre nemožnosť použitia techniky využívalo orientačné meranie výšky založené na prepočte osoby stojacej v blízkosti stromu, t. j. koľkokrát je strom väčší ako osoba stojaca pri ňom.

Vek stromu

Biologický vek stromu sa určuje na základe kvantitatívnych a kvalitatívnych znakov prostredníctvom ontogenetického štádia danej dreviny, pričom sa vytvorili 3 skupiny drevín podľa tohto štádia:

1. *Mladý strom* - intenzívny výškový prírastok vo forme predlžovania výhonkov a výskyt generatívnych orgánov je nepravidelný až nízky,
2. *Dospelý strom* - výškový prírastok stagnuje, nastáva hrubnutie kmeňa a výhonkov, generatívne orgány v korune rovnomerné a zabezpečujúce periodickú plodnosť,

3. *Senescentný strom* - dochádza k rozpadu primárnej koruny, prírastok výhonkov nevýrazný a rozvoj generatívnych orgánov veľmi nízky (Paganová a kol. 2019).

Presné určenie veku dreviny je zložitý proces, ktorý sa dá realizovať len v laboratórnych podmienkach alebo podľa spracovania evidenčných záznamov o výsadbe stromov. Jedno ani druhé nebolo možné realizovať pri tomto konkrétnom výskume, preto sa využívali orientačné metódy na určenie veku formou výpočtov na základe obvodu kmeňa.

Výpočet veku stromu pomocou veľkosti jeho kmeňa patrí medzi nedeštruktívne metódy, a teda nedochádza tu k poškodeniu stromu a je tiež univerzálna, t. j. dá sa aplikovať na akýkoľvek druh stromu (Anonym 2009).

Problém je len v menšej presnosti, ale pre potreby tohto výskumu je to postačujúce. Aby sa predišlo deštrukcii danej dreviny (napríklad pri spôsobe určovania veku letokruhmi) sa pri terénnom výskume určoval vek pomocou výpočtu na základe tohto vzorca:

$$S = O \times 4 / 10$$

S - vek stromu

O - obvod kmeňa meraný vo výške 1,3 m (cm)

Podobným vzorcom pre výpočet veku stromu je aj:

$$S = O / 25,4$$

S - vek stromu

O - obvod kmeňa meraný vo výške 1,3 m (mm).

Ďalšou možnou alternatívou pre výpočet veku je vzorec, ktorý zohľadňuje rozdielne vlastnosti stromu, ročný prírastok a hrúbku kôry, a teda je pre každý druh dreviny rozdielny.

Napríklad pre výpočet borovice je to vzorec: $S = (O/13) - 6$; pre výpočet veku buka:

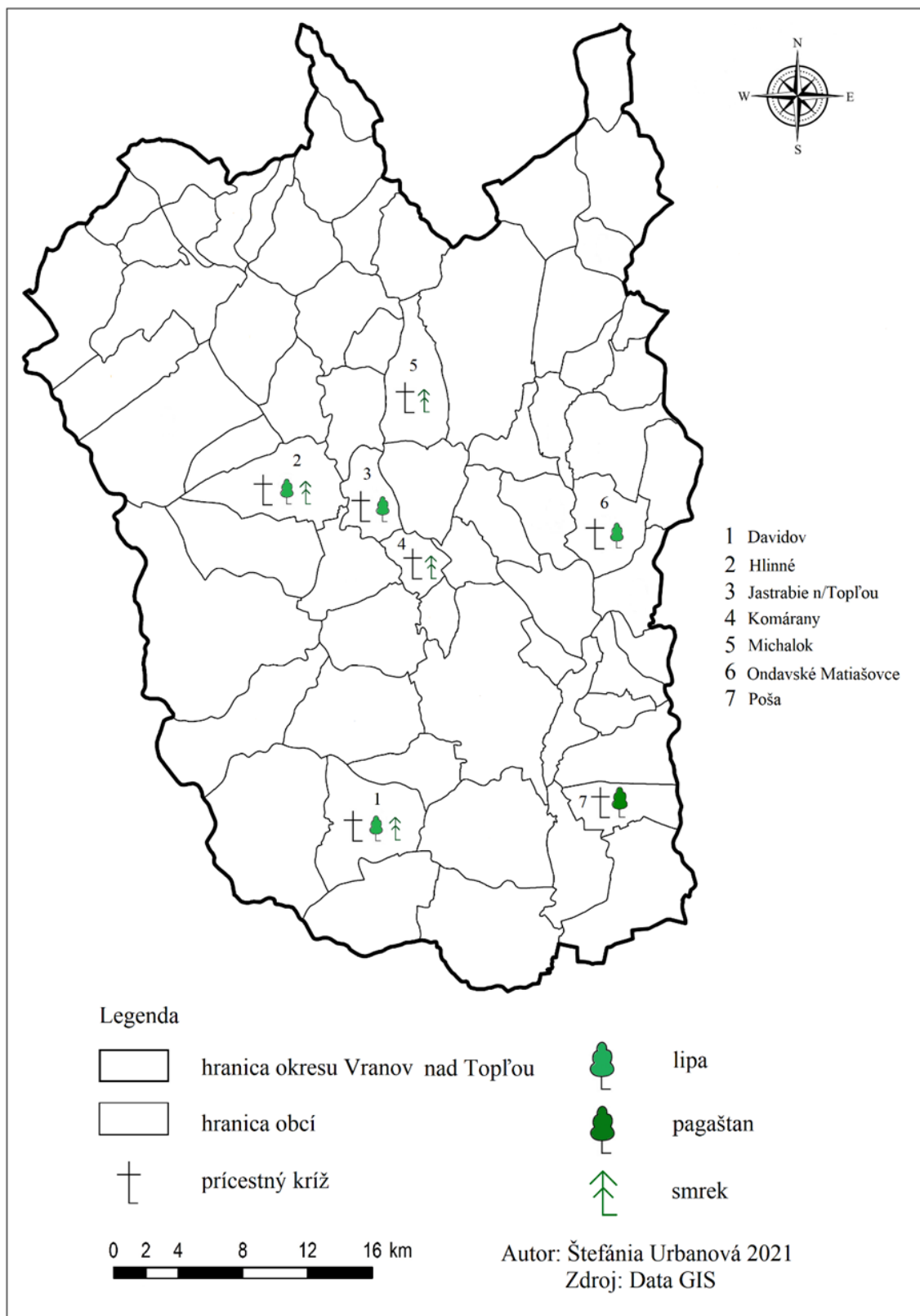
$S = (O/16) - 2,5$; pre výpočet smreka $S = (O/13) - 3,5$ (Anonym 2009).

Zdravotný stav

Paganová a kol. (2019) v arboristickom štandarde hodnotenia stromu udáva 4 stupne zdravotného stavu dreviny vzhľadom na výskyt, resp. absenciu poškodení a defektov, vrátane výskytu patogénov a mechanického poškodenia. Stupnica hodnotenia zdravotného stavu stromu:

- *výborný až dobrý* - drevina bez zjavného mechanického poškodenia kmeňa a hrubších konárov, bez príznakov infekcie drevokaznými hubami a bez prítomnosti hrubých suchých konárov,
- *zhoršený* - mechanické poškodenie väčšieho významu, prítomnosť hrubých suchých konárov a zjavné symptómy infekcie drevokaznými hubami,
- *výrazne zhoršený* - značné poškodenia ovplyvňujúce životnosť jedinca, aktívny priebeh infekcie drevokaznými hubami, odlomená časť koruny, mechanický zásah do koreňového balu,
- *silno narušený* - prítomnosť poškodení a defektov výrazne negatívne ovplyvňujúcich dožitie jedinca, veľké dutiny v kmeni, odlomená podstatná časť koruny, negatívna perspektíva stromu,
- *kritický stav* - rozpadajúci sa, resp. rozpadnutý strom.

Analýza jedincov lipy malolistej pri vybraných prícestných krížoch

Mapa 1 - Rozmiestnenie analyzovaných drevín pri skúmaných prícestných krížoch
Zdroj: podklad - Data GIS, obsah - výsledky terénneho výskumu 2020/2021

Zástupcovia lipy sú pri prícestných krížoch v skúmanom areáli častým úkazom. Lipa malolistá patrí medzi tzv. vzácne listnáče, ktoré rastú na území Slovenska od najnižších polôh až po lužné lesy spolu s dubom letným. Význam tohto stromu spočíva aj v kvalitnom dreve a medonosnej funkcii. Má bohatú koreňovú sústavu a častokrát sa vyskytuje ako alejový strom (Zubček 2020). Lipa bola odpradáвна považovaná za strom Slovanov, preto i jej časté rozšírenie môže súvisieť s týmto symbolickým aspektom. Na území okresu Vranov nad Topľou boli lokalizované pozoruhodné jedince lipy malolistej v bezprostrednej blízkosti prícestného kríža. Na obrázku 3 sú znázornené jedince lipy malolistej v obci Jastrabie nad Topľou, Ondavské Matiašovce, Hlinné a Davidov. Všetky tieto dreviny vytvárajú spolu s objektom drobnej sakrálnej architektúry zaujímavý krajinný prvok. V rámci terénneho výskumu boli všetky tieto jedince zdokumentované a zanalyzované z biogeografického hľadiska, pričom sú ich parametre uvedené v tabuľke číslo 3.

Obrázok 3 - Jedince lipy malolistej pri vybraných prícestných krížoch
Zdroj: terénny výskum 2020/2021

Jastrabie nad Topľou

V katastri obce Jastrabie nad Topľou na poľnej ceste spájajúcej obce Vyšný Žipov a Jastrabie smerom od cintorína sa nachádza majestátny jedinec lipy malolistej (*Tilia cordata* L.) s pozoruhodným parametrom obvodu kmeňa až 275 cm a výškou 20 m. Daný strom je tak rozsiahly, že i jeho celkové zachytenie na snímke bolo náročné. Lipa má širokú vajcovito rozvetvenú korunu, ktorá je v letnom období taká mohutná, že kamenný kríž nachádzajúci sa pod ňou je z väčšej diaľky skoro neviditeľný. Samotný kríž bol postavený v roku 1902 a je na ňom vyrytý nápis: „*Fundatore Dzivák Janos a manželka Mária 1902*“. V okolí starého murovaného kríža sa nachádza čierne kované oplotenie, čo značí, že o daný prvok sa aj v súčasnosti starajú tunajší obyvatelia. Celkovo je aj samotný korpus kríža zachovalý a

Umučenie umiestnené na prednej strane zrenovované zlatou farbou. Podľa orientačného vzorca výpočtu veku sa vek danej lipy pohybuje okolo 110 rokov, čo napovedá o fakte, že najprv bol postavený daný kríž, pri ktorom sa o niečo neskôr vysadila lipa. Samotný zdravotný stav dreviny je podľa arboristického štandardu zaradený do stupňa zhoršeného, najmä kvôli poškodeniam spôsobených vysokým vekom stromu. Na kmeni boli pozorované menšie zárezy a začínajúca infekcia drevokaznými hubami, ako aj výskyt machu a lišajníkov. Avšak, rozpad koruny či výskyt veľkého množstva suchých konárov nebol prítomný, preto je perspektíva stromu do budúcnosti pozitívna. Prečo si ale daní občania vybrali práve takéto zašlé miesto mimo zastavanej časti obce Jastrabie nad Topľou nie je známe, nakoľko neexistujú, okrem nápisu uvedeného na kríži, o jeho výstavbe žiadne bližšie informácie.

Obrázok 4 a, b - Jedinec lipy a kríž v obci Jastrabie nad Topľou
Zdroj: terénny výskum 2020

Ondavské Matiašovce

Po pravej strane štátnej cesty smerom na Ondavské Matiašovce sa v samotnom katastrálnom území obce nachádza ďalší mohutný jedinec lipy malolistej vysadený pri prístrešnom kríži postavenom v roku 1901. Samotný kamenný kríž má preto okolo 120 rokov, no je v dobrom udržiavanom stave so železnou ohrádkou po obvode a s kvetinovou výzdobou umiestnenou pod Umučením Krista.

Daný jedinec lipy malolistej má tak isto pozoruhodnú hodnotu obvodu kmeňa až 260 cm meranú vo výške 1,3 m. Koruna je značne rozvetvená a v minulosti bola rozdelená na 3 časti, z ktorej jedna bola mechanickým spôsobom človekom odstránená. Tento úkon však nepoškodil životnosť dreviny, ktorej vek sa v súčasnosti pohybuje okolo 104 rokov. Zdravotný stav lipy je zhoršený nielen kvôli odstráneniu jednej jej časti, ale i kvôli menšiemu výskytu suchých konárov v korune a prítomnosti lišajníkov a machov na kmeni, ktoré sú dôkazom pomerne vysokého veku danej dreviny. V korune stromu sú najmä v zimnom období dobre pozorovateľné jedince imela bieleho (*Viscum album* L.), ktoré patria medzi poloparazitické druhy výrazne nepoškodzujúce stav dreviny.

Hlinné

Hneď po vstupe do zastavanej časti obce Hlinné sa po pravej strane štátnej cesty smerom na Vranov nad Topľou nachádza drevený kríž a v jeho blízkosti ďalší zástupca lipy malolistej. Rok postavenia alebo mená obyvateľov, ktorí sa postarali o vytvorenie a umiestnenie dreveného kríža nie sú jasné, nakoľko sa na kríži nenachádza žiadna tabuľa ani nápis, ktoré by poskytovali potrebné informácie. Lipa nachádzajúca sa pri tomto prvku DSA má obvod kmeňa 195 cm, odhadovanú výšku 14 m a vypočítaný vek na 78 rokov. V prípade, že je kríž viackrát zrenovovaný a drevo na ňom mechanicky upravené, môžeme predpokladať, že výsadba lipy a postavenie kríža spolu súvisia. V opačnom prípade by musel byť kríž umiestnený pod lipou až v neskoršom období, keďže drevený materiál nie je taký odolný, aby mal bez úprav takú dlhú životnosť. Na kríži je umiestnené farebné Umučenie z plechového materiálu a pod ním skromná umelá kvetinová výzdoba. Zdravotný stav lipy v jeho bezprostrednej blízkosti je dobrý až výborný, nakoľko na ňom neboli pozorované žiadne infekcie drevokaznými hubami, výrazné mechanické poškodenia, deštrukcia koruny ani vyschnuté konáre.

Davidov

Zaujímavým úkazom je výskyt prícestného kríža, v okolí ktorého rastú hneď traja zástupcovia lipy malolistej v bezprostrednej blízkosti vedľa seba. Tento drobný sakrálny prvok spolu s drevinami, ktoré ho obklopujú je umiestnený v katastri obce Davidov po ľavej strane štátnej cesty smerom na Kamennú Porubu. Murovaný prícestný kríž vykazuje známky dávnej výstavby, nakoľko sa po celom jeho povrchu nachádzajú menšie pukliny, chýbajúca omietka a pozorovaná bola aj prítomnosť machu. Okrem samotného korpusu s Umučením Krista sa na nadstavci v prednej časti kríža nachádza malý výklenok, ktorý v minulosti slúžil pravdepodobne na umiestnenie malých sošiek svätcov, no v súčasnosti je využívaný ako priestor pre svietniky a kahance. Pod výklenkom na podstavci kríža je vyrytý nápis, ktorý však kvôli času a prírodným vplyvom nie je čitateľný, no predpokladáme, že sa v ňom ukrýva rok výstavby kríža a mená občanov alebo rodiny, ktorá ho dala postaviť. Na samotnom korpuse je okrem Umučenia a vyrytého nápisu *INRI* aj skromná kvetinová výzdoba. Okolo celého kríža je umiestnená čierna železná ohrádka.

Obrázok - 5 a, b Lipy v letnom a zimnom období pri kríži v Davidove
Zdroj: terénny výskum 2020/2021

V bezprostrednej blízkosti hneď za krížom rastú 3 jedince lípe malolistej, pričom všetky sú v dobrom zdravotnom stave, bez výrazných mechanických poškodení, suchých konárov a pozorovaná nebola ani deštrukcia koruny. Merané a počítané parametre drevín sú uvedené v tabuľke (vid. tabuľka 3), no za zmienku stojí jedinec (b), ktorý je špecifický v tom, že sa jeho kmeň v malej výške od zeme rozdvojuje, preto je i výpočet veku na základe daného vzorca orientačný. Maximálnou výškou sú všetky jedince podobné, rozdiel je len v rozvetvení koruny a bočných konárov.

Lokalita typ DSA	Názov dreviny	Obvod kmeňa (cm)	Výška (m)	Vek (roky)	Zdravotný stav
Jastrabie nad Topľou prícestný kríž pri poľnej ceste	lipa malolistá (<i>Tilia cordata</i> L.)	275	20	110	zhoršený
Ondavské Matiašovce prícestný kríž	lipa malolistá (<i>Tilia cordata</i> L.)	260	15	104	zhoršený
Hlinné drevený prícestný kríž	lipa malolistá (<i>Tilia cordata</i> L.)	195	14	78	dobrá/výborná
Davidov prícestný kríž	lipa malolistá (a) (<i>Tilia cordata</i> L.)	125	6,5	50	dobrá/výborná
	lipa malolistá (b) (<i>Tilia cordata</i> L.)	(1)120 (2)100 (3)195	6,5	78	dobrá/výborná
	lipa malolistá (c) (<i>Tilia cordata</i> L.)	110	6,5	44	dobrá/výborná

Tabuľka 3 Parametre jedincov lípy malolistej pri vybraných prícestných krížoch

Zdroj: vlastné spracovanie 2021

*(1) obvod 1. kmeňa; (2) obvod 2. kmeňa; (3) obvod spolu

Lipa bola ako krajinný prvok v blízkosti objektov DSA v rámci skúmaného územia lokalizovaná aj v iných obciach okresu, avšak nie bezprostredne pri prícestných krížoch, ale ako súčasť stromových alejí a parkov s umiestnením kríža, v okolí krížov pri kostoloch a cintorínoch atď. V takejto forme sa nachádzajú napríklad v obciach Banské, Sedliská a Vlača, kde sú umiestnené v blízkosti krížov pri kostoloch alebo v obci Vyšný Žipov, kde dotvárajú charakter tunajšieho cintorína či v katastroch obcí Bystré, Giglovce a Tovarné, kde sú spolu s inými druhmi drevín v blízkosti prícestných krížov.

Zaujímavý prvok sa nachádza v obci Skrabské, kde sú v rámci malého parku, ktorý bol v minulosti súčasťou starého cintorína, vysadené majestátne jedince lípy malolistej. Určite stoja za zmienku, i keď nie sú lokalizované bezprostredne pri objekte DSA. Najmohutnejšie

jedince dosahujú výšku približne 19 m a obvody ich kmeňov sa pohybujú v rozmedzí 240-275 cm, preto môžeme predpokladať, že ich výsadba prebehla v prvej polovici minulého storočia.

Obrázok - 6 Jedince lipy pri starom cintoríne v Skrabskom
Zdroj: terénny výskum 2021

Analýza jedincov smreka pri vybraných prícestných krížoch

Ďalším frekventovaným druhom dreviny vyskytujúcim sa pri prícestných krížoch sú zástupcovia nahosemenných drevín - ihličnanov, a to konkrétne jedinci smreka obyčajného (*Picea Abies L.*), resp. smreka pichľavého (*Picea pungens L.*).

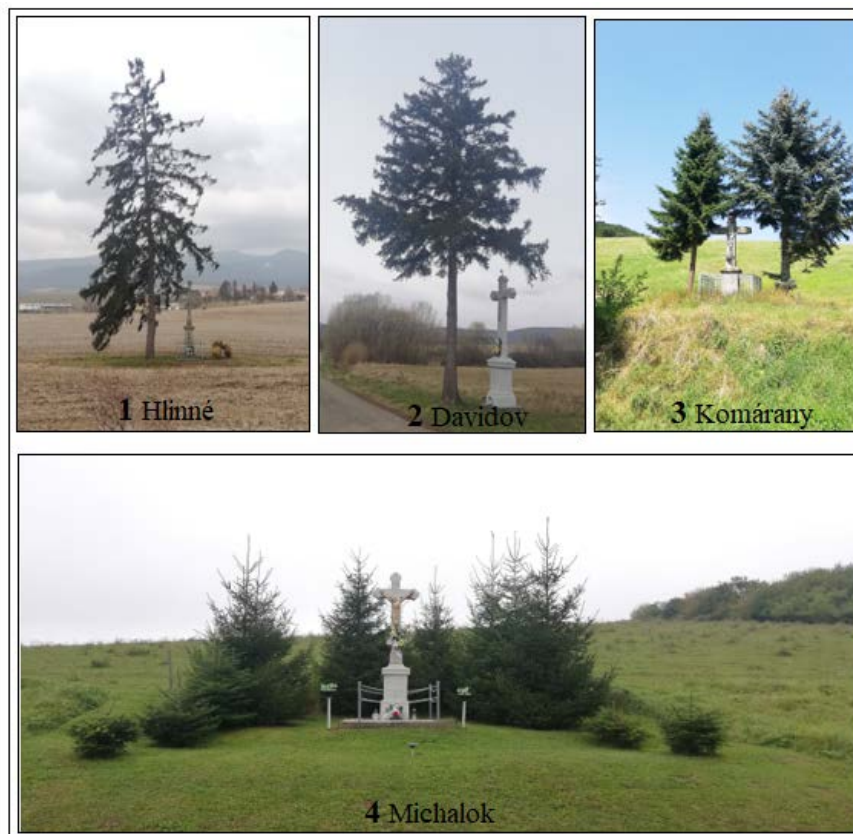
Jeho značné rozšírenie súvisí aj so schopnosťou smrekov rásť na väčšine geologických podkladov a prakticky na všetkých druhoch pôd. Smrek patrí na Slovensku medzi hospodársky významné stromy a vlastnosti jeho dreva vplývajú na vysokú mieru využiteľnosti tejto dreviny. Mechanicky sa spracováva v drevárskom priemysle najmä na výrobu nábytku a chemickým spracovaním sa z neho získava napríklad celulóza (Zubček 2020).

Pri objektoch DSA v okrese Vranov nad Topľou mali smreký zo zástupcov ihličnanov dominujúce postavenie. Najvyšší zástupca tohto druhu bol lokalizovaný v katastri obce Hlinné po pravej strane štátnej cesty smerom na Vranov nad Topľou. Jeho umiestnenie stojí za povšimnutie, nakoľko sa nachádza uprostred poľnohospodársky obrábanej pôdy. Jeho zdravotný stav sa i napriek vypočítanému veku kategorizuje ako dobrý, keďže na ňom neboli pozorované žiadne viditeľné defekty či pôsobenie patogénnych organizmov. Podľa arboristického štandardu do rovnakého stupňa zdravotného stavu zaraďujeme i ostatné vybrané ihličnany (vid. tab. 4).

V katastri obce Komárany bol lokalizovaný jeden zástupca smreka obyčajného a jeden zástupca smreka pichľavého, ktorý je tak isto rozšírenejším druhom smrekov na našom území.

Smerom do obce Michalok je po ľavej strane umiestnený prícestný kríž, v okolí ktorého sa nachádza až 15 väčších či menších jedincov smreka obyčajného. Tieto dreviny boli pravdepodobne vysadené na dané miesto spoločne ako prírodná scenéria kríža, no rozdielne výšky stromov a obvody ich kmeňov poukazujú na fakt, že niektoré jedince mali lepšie podmienky na vývoj a rástli tak na úkor iných jedincov. Stromy sú vysadené veľmi blízko vedľa seba, preto menšie a slabšie jedince nemali dostatočný priestor na svoj rast.

Samotný kríž je zrenovovaný, keďže bol postavený v roku 1949, no jeho súčasný vzhľad je výsledkom rekonštrukcie. V okolí kríža je po celom jeho obvode kamením vysypaný priestor ohraničený stĺpikmi a bielymi reťazami, kde je možné umiestniť svietniky, kahance a kvetinové dekorácie. Na podstavci je vyrytý, a nanovo zlatou farbou zvýraznený, nápis: *Ten kríž postavili na chválu boziu Ján Mrusko a Michal Kováč 1949*. O celkovej renovácii kríža prináša dôkaz aj umiestnenie malej mramorovej tabuľky pripevnenej na dolnej strane korpusu kríža s vyrytými slovami zo Svätého písma: *Klaniame sa ti Kriste a dobrorečíme ti*. Kríž je vyzdobený aj kvetinami a celý priestor je upravený a udržiavaný v dobrom stave.

Obrázok - 7 Jedince smreka pri vybraných prícestných krížoch
Zdroj: terénny výskum 2020/2021

Lokalita typ DSA	Názov dreviny	Obvod kmeňa (cm)	Výška (m)	Vek (roky)	Zdravotný stav
Hlinné poľný kríž	smrek obyčajný (<i>Picea abies</i> L.)	98	14	39	dobrý/výborný
Davidov prícestný kríž	smrek obyčajný (<i>Picea abies</i> L.)	110	8	44	dobrý/výborný
Komárany prícestný kríž	a) smrek obyčajný (<i>Picea abies</i> L.)	50	5,5	20	a)dobrý/výborný
	b) smrek pichľavý (<i>Picea pungens</i> L.)	80	6,5	32	b)dobrý/výborný
Michalok prícestný kríž	15 zástupcov smreka obyčajného	30-8	5-0,9	-	dobrý/výborný

Tabuľka 4 Parametre jedincov smreka pri vybraných prícestných krížoch

Zdroj: vlastné spracovanie 2021

Analýza jedincov pagaštanu pri vybraných prícestných krížoch

Pagaštan konský (*Aesculus hippocastanum* L.) bol ako krajinný prvok pri prícestných krížoch lokalizovaný v skúmanom území pomerne často. Okrem starých dospelých jedincov sme sa počas výskumu stretli aj s veľkým množstvom mladých stromov vysadených nedávno. Z biogeografického hľadiska sú však zaujímavé najmä majestátne dospelé jedince nachádzajúce sa pri prícestných krížoch v obci Poša.

Dospelé jedince pagaštanu konského dosahujú výšku do 25 m, majú vajcovitú až guľovitú korunu a sivohnedú až čiernastú borku rozpukanú do platničiek. Na našom území sa vyskytuje pagaštan ako pestovaný druh dreviny a rozšírený je najmä v parkoch a záhradách, kde slúži ako dekoratívny strom, no nachádza sa aj vo voľnej krajine. Jeho využitie je vo farmaceutickom priemysle (Zubček 2021).

Po pravej strane štátnej cesty smerom z Nižného Hrušova sa v zastavanej časti obce Poša nachádza prícestný kríž, vedľa ktorého rastie dominantný zástupca pagaštanu konského (*Aesculus hippocastanum* L.). Daný jedinec sa kategorizuje z hľadiska zdravotného stavu do stupňa zhoršeného, nakoľko boli na jeho kmeni pozorované menšie poškodenia, a tiež výskyt suchých konárov v korune či prítomnosť lišajníka pokrývajúceho niektoré časti dreviny. Kamenný kríž, vedľa ktorého rastie, bol postavený v júni roku 1904 a je na ňom zvýraznený konkrétny nápis: *Ten kriz dal posztavic Kondáš Mihal i so ženu 1904 VI 20*. O kríž je v súčasnosti dobre postarané, no daný prvok nesie znaky menších poškodení spôsobených skorou výstavbou.

Lokalita typ DSA	Názov dreviny	Obvod kmeňa (cm)	Výška (m)	Vek (roky)	Zdravotný stav
Poša prícestný	pagaštan konský (<i>Aesculus</i>)	240	16	96	zhoršený

kríž		<i>hippocastanum L.)</i>				
Poša prícestný kríž		pagaštan konský (1) (<i>Aesculus</i>	380	19	152	dobrý/výborný
		<i>hippocastanum L.)</i> pagaštan konský (2) (<i>Aesculus</i> <i>hippocastanum L.)</i>	200	15	80	dobrý/výborný
Poša prícestný kríž		pagaštan konský (<i>Aesculus</i> <i>hippocastanum L.)</i>	220	17	88	dobrý/výborný

Tabuľka 5 - Parametre jedincov pagaštanu pri vybraných prícestných krížoch v Poši

Zdroj: vlastné spracovanie, 2021

Obrázok - 8 a, b, c Jedince pagaštanu konského pri vybraných krížoch v Poši

Zdroj: terénny výskum 2020/2021

Pred areálom Rímskokatolíckeho kostola Najsvätejšieho Srdca Ježišovho sa v blízkosti cesty nachádza kríž, vedľa ktorého rastú dva mohutné jedince pagaštanu konského. Jedinec (1) dosahuje najväčšiu hodnotu obvodu kmeňa nielen v rámci merania pagaštanov, ale aj v rámci merania všetkých druhov drevín počas terénneho výskumu. Danému jedincovi bol nameraný obvod kmeňa až 380 cm a s jeho výškou 19 m patrí medzi najväčšie dreviny zaznamenané počas výskumu. Podľa výpočtu má 152 rokov, čím sa zaraďuje i medzi najstaršie stromy lokalizované pri prvkoch DSA v okrese Vranov nad Topľou. Jedinec (2) patrí takisto medzi mohutných zástupcov tohto druhu a s obvodom kmeňa 200 cm, výškou 15 m a vypočítaným vekom 80 rokov, predstavuje mladšieho jedinca v porovnaní týchto dvoch drevín. Kríž, vedľa ktorého sú pagaštany umiestnené pochádza z roku 1888, no obnovený bol v roku 1925, pričom je tento údaj uvedený aj na samotnom kríži. Rok výstavby kríža a vek najmohutnejšieho jedinca napovedajú o tom, že výstavba kríža i výsadba pagaštanu spolu súvisia a boli na dané miesto umiestnené v tom istom čase. Pagaštan musel mať počas svojho vývoja dobré podmienky pre život, preto dosiahol takúto veľkosť a i dnes je napriek svojmu vysokému veku v relatívne dobrom zdravotnom stave.

Ďalší jedinec pagaštanu konského sa v obci Poša nachádza pri prícestnom kríži, na ktorom však nie sú viditeľne uvedené informácie o roku výstavby atď. Kríž je však zrenovovaný, natretý bielou farbou s červenou strieškou a ohrádkou rovnakej farby okolo celého kríža. Na korpus kríža i ohrádku sa dá pripevniť kvetinová výzdoba. Jedinec pagaštanu má podobne ako i ostatní zástupcovia tohto druhu v obci, vysokú výšku aj veľkú hodnotu obvodu kmeňa (vid. tab.5), čo z neho spolu s krížom určite robí neprehliadnuteľný prvok krajiny. Uvedené dospelé a staré jedince pagaštanu vykazujú vzhľadom na svoje vekové štádium dobrý zdravotný stav iba s menšími poškodeniami malého rozsahu.

Počas terénneho výskumu sme zaznamenali v okolí prícestných krížov aj niekoľko novovysadených, odrastených alebo dorastajúcich jedincov pagaštanu konského. Takého dreviny sa nachádzajú napríklad pri poľnom kríži v obci Vyšný Žipov smerom na Jastrabie, po ľavej strane štátnej cesty v katastri obce Sačurov smerom z Dlhého Klčova alebo v katastri tej istej obce po pravej strane smerom zo Sačurova do Vranova nad Topľou. Tieto jedince ešte nedosiahli parametre vhodné pre biogeografickú analýzu, keďže boli pri daných prícestných krížoch umelo vysadené pomerne nedávno. No i napriek tomu tiež dotvárajú charakter krajiny, pričom v budúcnosti budú jej dominantným prvkom.

Obrázok - 9 a, b, c Dorastajúce jedince pagaštanu v obciach Vyšný Žipov a Sačurov
Zdroj: terénny výskum 2021

Analýza ojediniele sa vyskytujúcich drevín pri prícestných krížoch

I keď sa okres Vranov nad Topľou nevyznačuje rôznorodosťou drobných sakrálnych prvkov, druhové zastúpenie drevín najmä pri prícestných krížoch je rozmanité.

Pomerne rozšírenou drevinou bola vo viacerých obciach tuja, ktorá sa vyskytovala buď ako druh tuja západná (*Thuja occidentalis* L.) alebo ako jej frekventovaný umelo vysádzovaný kultivar tuja smaragdová (*Thuja occidentalis* 'Smaragd'). Na území Vranovského okresu boli lokalizované jedince tuje západnej pozoruhodných rozmerov.

Takéto tuje sa nachádzajú napríklad v obci Jastrabie nad Topľou pri prícestnom kríži po pravej strane krátko po vstupe do obce. Obvody kmeňa majú hodnoty 70 a 68 cm, výšku 7

m a vypočítaný vek 28 rokov. Kríž umiestnený pred nimi je nový, postavený v roku 2016 rodinou Medvecovou na Božiu slávu. V prednej časti podstavca je umiestnená sklenená tabuľa s údajmi o jeho výstavbe. Tento kríž bol teda postavený v blízkosti jedincov tuje, ktoré na danom mieste rástli už oveľa skôr.

Ďalší zaujímavý zástupca tuje západnej s obvodom kmeňa 60 cm a výškou 8 m, sa nachádza v katastrálnom území obce Dlhé Klčovo na zákrute štátnej cesty smerom do obce. Zástupcov tuje západnej a tuje smaragdovej pri krížoch môžeme nájsť aj v obciach Radvanovce, Holčíkovce, Matiaška, Vyšný Žipov atď., kde však častejšie spolu s krížom dotvárajú charakter a okolie cintorína alebo kostola.

Po pravej strane za dopravnou značkou označujúcou koniec obce Kladzany v smere do Vranova nad Topľou sa pod dvomi jedincami jaseňa štíhleho nachádza prícestný kríž postavený v roku 1918 s nápisom: *Ten szvaty krizs dali posztavicz na hvalu Bozsu Psenyicsny a Kandras i Ferencz Janos 1918*. Tento murovaný, vyše storočný kríž, má novú vonkajšiu omietku a okrem Umučenia, nápisu INRI a kvetinovej výzdoby, je po jeho obvode umiestnená ohrádka strieborno-sivej farby.

Pozoruhodným prvkom pri tomto objekte DSA sú mohutné stromy jaseňa štíhleho, ktoré počas terénneho výskumu neboli nikde inde zaznamenané. Svojou výškou a značne rozkonárenou korunou predstavujú dominantu okolitej krajiny. Obidva jedince sú v dobrom zdravotnom stave s prítomnosťou imela bieleho v ich korunách, čo však samotnú drevinu nepoškodzuje.

Prícestný kríž v obci Sačurov po ľavej strane smerom z Dlhého Klčova je zaujímavý výskytom dvoch rôznych druhov drevín pri jednom objekte DSA. V tomto prípade sa jedná o lipu malolistú (*Tillia cordata* L.) a brezu previsnutú (*Betula pendula* L.). Výškovo sú si tieto jedince podobné, no hodnotou obvodu kmeňa dominuje breza. Z hľadiska vypočítaného veku je zástupca brezy previsnutej starší, čo nasvedčuje aj jeho zhoršenému zdravotnému stavu. Koruna brezy je v relatívnom poriadku, no na kmeni boli pozorované drevokazné organizmy a značná plocha bola najmä zo severnej strany obrastená machom a lišajníkmi. Ale aj napriek tomu môžeme do budúcnosti predpokladať pozitívnu perspektívu obidvoch jedincov. Kamenný kríž, pri ktorom sú umiestnené, pochádza z roku 1904 a javí značné známky opotrebovania spôsobené prírodnými vplyvmi v priebehu vekov.

Lokalita typ DSA	Názov dreviny	Obvod kmeňa (cm)	Výška (m)	Vek (roky)	Zdravotný stav
Jastrabie nad Topľou prícestný kríž	tuja západná (<i>Thuja occidentalis</i> L.)	70	7	28	dobrý/výborný
	tuja západná (<i>Thuja occidentalis</i> L.)	68	7	27	dobrý/výborný
Dlhé Klčovo prícestný kríž	tuja západná (<i>Thuja occidentalis</i> L.)	60	8	24	dobrý/výborný
Kladzany prícestný kríž	jaseň štíhly (<i>Fraxinus excelsior</i> L.)	200	10,5	80	dobrý/výborný

	jaseň štíhly (<i>Fraxinus excelsior</i> L.)	220	16	88	dobrý/výborný
Nižný Kručov prícestný kríž	hruška planá (<i>Pyrus pyraeaster</i> L.)	130	6	52	dobrý/výborný
	hruška planá (<i>Pyrus pyraeaster</i> L.)	125	5,5	50	dobrý/výborný
Sačurov prícestný kríž	lipa malolistá (<i>Tilia cordata</i> L.)	130	11	52	dobrý/výborný
	breza previsnutá (<i>Betula pendula</i> L.)	160	10	64	zhoršený
Slovenská Kajňa prícestný kríž	javor mliečny (<i>Acer platanoides</i> L.)	220	16	88	dobrý/výborný

Tabuľka 6 - Parametre ostatných vybraných jedincov pri vybraných prícestných krížoch

Zdroj: vlastné spracovanie, 2021

Druhom dreviny s ojedinelým výskytom pri objektoch DSA bol javor. Z dospelých jedincov tohto druhu bol zaujímavý javor mliečny (*Acer platanoides* L.) vyskytujúci sa pri prícestnom kríži v katastri obce Slovenská Kajňa. Jedinec s obvodom kmeňa 220 cm a výškou 16 m vytvára v okolitej rovinatej krajine dominantný prvok. Kríž, pri ktorom sa nachádza, je z roku 1909. Tento objekt je sčasti zrenovovaný, no rekonštrukcia musela prebehnúť už dávnejšie, nakoľko sú na kríži viditeľné menšie poškodenia.

Pri prvkoch drobnej sakrálnej architektúry sa občas objavili aj zástupcovia ovocných stromov, ktoré majú aj úžitkový význam. Z takýchto drevín sa najčastejšie vyskytovala jablňo, hruška či čerešňa. Pozdĺž štátnej cesty po ľavej strane v katastri obce Nižný Kručov smerom do Vranova nad Topľou je vysadených hneď niekoľko jedincov hrušky planej (*Pyrus pyraeaster* L.) a medzi dvomi z nich je umiestnený aj prícestný kríž postavený už v roku 1778 s nápisom: *Tot kriš dal postavíc bednar Janoš Rok*1778 April*. Na kríži sú preto zjavné poškodenia muriva. Ovocné stromy v jeho blízkosti boli teda vysadené oveľa neskôr ako bol postavený samotný kríž.

Záver

Drobné sakrálne prvky sú nositeľmi pamäti miesta, preto je dôležité poukázať na ich historický vývoj, spôsob výstavby a dôvody ich umiestnenia v krajine. Odlišujú sa od seba nielen architektúrou, materiálom či veľkosťou, ale nesú aj osobité aspekty vyjadrujúce spiritualitu našich predkov. Tieto drobné prvky možno nie sú zaujímavé z umeleckého a estetického aspektu, no v minulosti predstavovali pre ľudí významné a dôležité miesta z duchovného a náboženského hľadiska.

Umiestnenie objektov DSA malo vždy svoj dôvod, nakoľko boli významnými orientačnými a záchytnými bodmi. Najčastejšie sa stavali na dôležitých križovatkách a pozdĺž významných ciest. Najčastejším dôvodom výstavby prícestných krížov bola chvála a sláva Božia. Z pomedzi skúmaných prícestných krížov bol najstarší z nich lokalizovaný v katastri obce Nižný Kručov postavený v roku 1778, v blízkosti ktorého sú vysadené jedince hrušky

planej. Naopak, najmladší a najmodernejší kríž je z roku 2016 a nachádza sa v obci Jastrabie nad Topľou spolu s jedincami tuje západnej rastúcej v jeho bezprostrednej blízkosti.

Výstavba objektov DSA vo voľnej krajine úzko súvisí aj s umiestnením vegetácie, predovšetkým drevín, v ich bezprostrednej blízkosti. Odpoveď na otázku, prečo je tomu tak, musíme hľadať v dávnej minulosti. Už naši predkovia verili v ich špecifickú silu a prisudzovali im i nadpozemské vlastnosti, preto vysádzali v krajine množstvo drevín. Kresťanstvo prijaté neskôr chápalo dreviny ako nositeľov všetkého svätého, a tak sa stromy začali vysádzať v blízkosti drobných i veľkých sakrálnych pamiatok ako kostoly, kríže, Božie muky a podobne. Vysadenie dreviny pri danom prvku DSA slúžilo aj ako prírodné označenie a tieň stromu poskytoval okoloidúcim príjemné miesto na odpočinok či modlitbu. Stromy sú dnes najmä vďaka svojej dlhovekosti akýmsi zdrojom informácií o veku danej pamiatky. Na našom území dominujú pri prvkoch DSA listnaté stromy, ktoré boli v minulosti dostupné a často mali aj rôznorodé využitie. Frekventovanými stromami pri objektoch na území okresu Vranov nad Topľou boli lipy, ktoré majú tradíciu zachovanú v dávnej minulosti a boli chápané ako strom Slovanov. Práve lipy majú významnú medonosnú funkciu, využívali sa i v liečiteľstve a ich drevo bolo označované za sväté, pretože sa z neho vyrábali sochy svätcov. Dospelé jedince lipy malolistej pozoruhodných rozmerov sme zaznamenali pri prícestných krížoch v obciach Jastrabie nad Topľou, Ondavské Matiašovce, Hlinné a Davidov, kde svojou majestátnosťou vytvárajú významný determinant tunajšej krajiny. Ďalším frekventovaným druhom listnatej dreviny bol pagaštan, ktorého dospelé mohutné jedince boli lokalizované v blízkosti prícestných krížov v obci Poša a pri Kaplnke Sedembolestnej Panny Márie v Benkovciach. Jedinec pagaštanu konského pri kríži v Poši bol z hľadiska obvodu kmeňa 380 cm najmohutnejším stromom zaznamenaným počas terénneho výskumu. Druhovú skladbu listnatých stromov vysadených v blízkosti objektov DSA je pestrá, nakoľko boli počas výskumu zaznamenané aj iné dreviny ako napríklad agát, breza, jaseň, javor, orech, jablňo, hruška, čerešňa, orgován a podobne.

Ihličnaté stromy sa vysádzali ako symboly dlhovekosti až nesmrteľnosti, keďže nezhadzovali lístie a boli vždyzelené. Najrozšírenejším ihličnatým zástupcom nachádzajúcim sa v blízkosti drobnej sakrálnej architektúry je smrek, ktorý patrí medzi relatívne nenáročné dreviny a dokáže rásť na rôznych geologických podkladoch a druhoch pôd. Počas výskumu sme zaznamenali aj zástupcov tuje západnej, jej umelo vysádzovaného kultivaru tuje smaragdovej, smrekovca opadavého a na vyššie položených miestach aj borovice.

Pri všetkých skúmaných drevinách bol posúdený aj ich zdravotný stav na základe stupnice obsiahnutej v arboristickom štandarde. Vo väčšine prípadov bol stav drevín dobrý, prípadné poškodenia jedincov súvisia najmä s ich vysokým vekom. Avšak, jedince klasifikované stupňom výrazne zhoršeného zdravotného stavu sa nachádzajú v blízkosti Kaplnky Panny Márie Kráľovnej v obci Tovarné. Ide o zástupcov agátu bieleho, na ktorom sú jasne pozorované známky poškodenia, vrátane veľkého množstva obschnutých konárov v korune. Na zhoršený stav týchto drevín pravdepodobne negatívne pôsobí i umiestnenie poľnohospodárskeho družstva a jeho ornej pôdy, ktorá je obrábaná aj pesticídmi, čo môže viesť k zhoršeniu životných prejavov drevín. V blízkej budúcnosti sa však ráta s odstránením týchto jedincov a ich nahradením novými mladými drevinami.

Tento článok odporúča na publikovanie vo vedeckom časopise Mladá veda:
doc. RNDr. Radoslav Klamár, PhD.

Použitá literatúra

1. Anonym, 2009. *Určování stáří stromu: prostřednictvím letokruhů / z velikosti kmene* [online]. [cit. 2021-06-17]. Dostupné z: http://www.velkykluk.cz/ruzne/urcovani_stari_stromu/index.htm.
2. BUGANOVÁ, Klaudia, 2005. *Postavené roku Pána (Malé sakrálné stavby v krajine)*. Košice: Východoslovenské tlačiarne, 2005. ISBN 80-89093-08-6.
3. FELBEROVÁ, Mária, 2003. *Drobná sakrálna architektúra na strednom Spiši*. Levoča: Spišské múzeum v Levoči, Mladé letá, 2003. ISBN 978-80-85167-37-5.
4. HÁJEK, Tomáš a Irena BUKAČOVÁ, 2001. *Příběhy drobných památek (od nezájmu až k fascinaci)*. České Budějovice: Studio JB, 2001. s. 140. ISBN 80-900903-9-7.
5. JURINEC, Roman, 2011. *Drobné sakrálné stavby a úprava okolia v meste Tvrdošín*. Diplomová práca [online] Nitra: SPU v Nitre, 2011. Dostupné z: <http://crzp.uniag.sk/Prace/2011/J/F44E4B57C5F24BA1AF7773506F4136CE.pdf>.
6. KLEINOVÁ, Magdaléna a Attila TÓTH, 2018. *Drobná sakrálna architektúra v kultúrnej krajine Spiša* [online]. [cit. 2021-08-20]. Dostupné z: <https://vedanadosah.cvtisr.sk/ludia/drobna-sakralna-architektura-v-kulturnej-krajine-spisa>.
7. KVASNICOVÁ, Magdaléna a Beáta POLOMOVÁ, 2008. *Sakrálna architektúra*. In: Gregorová, J. a kol. *Prezentácia architektonického dedičstva II*. Bratislava: Perfekt. ISBN 978-80-8046-394.
8. MILICHOVSKÝ, Martin, 2016. *Drobné památky* [online]. [cit. 2021-08-20]. Dostupné z <http://www.drobnepamatky.cz/>.
9. MRÁZ, Bohumír a Raoul TROJAN, 1990. *Malý slovník výtvarného umění*. Praha: SPN státní pedagogické nakladatelství, 1990. ISBN 80-7168-329-9.
10. PAGANOVÁ, Viera a kol., 2019. *Arboristický štandard 3: Hodnotenie stavu stromov* [online]. [cit. 2021-07-17]. Dostupné z: <http://www.slpk.sk/eldo/2019/dl/9788055220130/9788055220130.pdf>.
11. PSOTA, Jan a kol., 2009. *Drobné památky v Úvalech a okolí*. Úvaly: Klub přátel historie a přírody Úvaly a okolí, 2009. s. 255. ISBN 978-80-254-3000-2.
12. RULÍŠEK, Hynek, 2005. *Postavy, atributy, symboly: Slovník křesťanské ikonografie*. Hluboká nad Vltavou: Karmášek, 2005.
13. GÁBRIŠ, T., 2005. *Návrh obchodnoprávnej úpravy regnikolárnej deputácie in iudicis*. In: K. SCHELLE a L. VOJÁČEK, eds. *Stát a právo v období absolutismu: sborník*. Brno: Masarykova univerzita, s. 175.
14. KOMOROVÁ, Klára, 2005. *Najstaršie trnavské tlače v Slovenskej národnej knižnici v Martine*. In: *Kniha 2005: zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. Martin: Slovenská národná knižnica, s. 341-345. ISBN 80-89023-55-X.
15. KOVAČKA, Miloš a Anna KUCIANOVÁ, 1998. 35. výročie ŠVK v Banskej Bystrici. In: *Banská Bystrica*. Banská Bystrica: ŠVK, s. 14-16.
16. KUCIANOVÁ, Anna, 2005b. *Personálie v elektronickej súbežnej Slovenskej národnej bibliografii*. In: *Bibliografický zborník 2000-2001* [online]. Martin: Slovenská národná knižnica, s. 136-139 [cit. 24. septembra 2012]. Dostupné z: http://www.snk.sk/nbuu/Zborník_2000_2001.pdf
17. SOUKUP, Karel, 2016. *Mapování drobné sakrální architektury na Severním Plzeňsku* [online]. [cit. 2021-08-15]. Dostupné z: https://www.unesov.cz/e_download.php?file=data/editor/9cs_5.pdf&original=Diplomov%C3%A1%20pr%C3%A1ce%20Karel%20Soukup.pdf.
18. STAVIARSKY, Štefan, 2006. *Ochranné a kresťanské symboly v ľudovej architektúre východného Slovenska* [online]. [cit. 2021-07-20]. Dostupné z: <https://korzar.sme.sk/c/4483122/ochranne-a-krestanske-symboly-v-ludovej-architekture-vychodneho-slovenska.html>.
19. VOŠKOVÁ, Katarína a kol., 2014. *Sakrálné pamiatky v krajine Banská Štiavnica a okolie*. Bratislava: STU v Bratislave, 2014. s. 25-33. ISBN 978-80-227-4308-2.

20. WENCELOVÁ, Karolina, 2006. *Kultúrna krajina a drobné památky v Krivoklátsku*. Diplomová práce [online]. Praha: FF Universita Karlova, 2006. [cit. 2021-06-15]. Dostupné z: <https://adoc.pub/kulturni-krajina-a-drobne-pamatky-na-kivoklatsku.html>.
21. ZUBČEK, Vladimír, 2020. *Abecedný zoznam drevín* [online]. [cit. 2021-06-20]. Dostupné z: <https://www.atlasdrevin.sk/abecedny-zoznam-krytosemenne-dreviny>.